

Očima ekonomů**Jak a z čeho vzniká
společenské bohatství?****(Od vykořisťování dělníků k pustošení Země)**

JOSEF ŠMAJS

Úvahy o nejasné budoucnosti globalizující se lidské kultury (civilizace) zatím zcela pomíjejí problém zdroje společenského bohatství. V souladu se staršími ekonomickými klasiky tvrdím, že zdrojem hmotného bohatství může být pouze *příroda*, a to ve dvou základních formách: 1. *obyčejnou lidskou vůlí usměrněná příroda uvnitř lidského organismu*; 2. *člověku vnější přírodní aktivita ovládnutá vědou a technikou*. Dnešní proces průmyslové automatizace, který se odklání od první formy využívání přírody, vede proto nejen k růstu nesmyslné abiotické zátěže Země provázené nezaměstnaností, ale i ke světonázorovému zmatení veřejnosti. Lidé nechápou, proč selhaly optimistické prognózy o třetí civilizační vlně, o společnosti vědění a celoživotního vzdělávání a proč dnes mohou přírodu pustošit i spotřebou a bezprostředně neproduktivní prací duševní.

Co je podnikání?

V souladu s konvencí považují podnikání za výrobní či jinou užitečnou činnost jedinců, firmy, státu, jejímž obsahem je vytváření statků a služeb pro uspokojování lidských potřeb. Ekonomickým jazykem řečeno, účelem podnikání je *dosahování zisku*. Předmětem podnikání může být výroba zboží, obchodování se zbožím, s nemovitostmi, penězi, službami atp. Veškerému lidskému podnikání však *předchází „podnikání přírodní“: přirozená výrobní a spotřební aktivita Země*. Příroda je totiž nejrozsáhlejší výrobní podnik, který i člověku poskytuje některé životně nezbytné látky přímo, jiné jako aktivity, média, suroviny a polotovary. Jinak řečeno, příroda je gigantický tvořivý systém, který „vyrábí“ i člověka a další přirozené předpoklady jeho hospodářské subjektivity. Jde o globální samoorganizující se systém, který – na rozdíl od nynější predátorsky orientované ekonomiky a technosféry – fyzicky už dávno neroste, nýbrž se pouze kvalitativně proměňuje (úhrnná roční produkce biomasy v sušině se odhaduje asi na 200 miliard tun). Jde totiž o podnik, který se samovolně reprodukuje a optimalizuje, přičemž bezpečně recykluje své vlastní odpady.

Mýlí se lidé, kteří lpí na tradici a tvrdí, že příroda je pouhá hmota a energie, bezduchá část vesmíru, která nemá hodnotu. Naopak, Země je nejstarší, nejširší a nejmocnější subjektivitou, jejíž hodnota je nevyčíslitelná. Veškeré pod-

nikání, má-li dlouhodobě existovat, musí být s přírodou sladěno a funkčně Zemí podřízeno. Také proto dnes nemůže jít o další expanzi hospodářské aktivity, ale o růst ekonomiky a kultury „bez růstu“, o dosažení klimaxu, zralosti. Provokativně řečeno, již dnes by mělo být jít o udržitelný ústup.¹

K historickému vývoji podnikání

Úmyslně pominu dlouhou etapu lovectví a sběračství a pouze připomenu, že všechno to, co lidem neposkytovala přímo příroda, bylo třeba získat záměrným kulturním způsobem, tj. výrobou. Už téměř deset tisíc let si lidé obstarávají potraviny a další pro život nezbytné látky (odhlédnu-li od staršího lovu ryb a volně žijících zvířat) *pastevectvím a zemědělstvím*.

Pokud jde o společenský význam zemědělství, které původně fungovalo zejména pro vlastní potřebu lidí a lokálního společenství, je zřejmé, že bylo vysoce komplexní ekonomickou aktivitou. Muselo spolupracovat s domácími i profesionálními řemesly, bylo provázeno těžbou a zpracováním stavebních surovin i občasným lovem volně žijící zvěře.² Spolu s potravinami poskytovalo mnoho jiných užitečných látek; např. krmivo pro dobytek, chlěvský hnůj pro reprodukci úrodnosti půdy, slámu, len, dřevo, vlnu, kůži, zíně, šlachy atp.

Dnes se už bohužel význam neolitické revoluce nepřipomíná. Její přínos spočíval zejména v tom, že tato *biotická technologie bez většího poškození krajiny zvýšila úživnost přirozených ekosystémů pro člověka přibližně tisíckrát*. Návrat organických látek na pole uzavíral umělý koloběh látek, podobný tomu, jaký existuje v přirozených ekosystémech. Zemědělská technologie měla však ještě jednu dnes pozoruhodnou schopnost: *aktivita živé přírody tu mohla s člověkem spolupracovat už na úrovni zdravého lidského rozumu*. V zemědělství se tedy relativně snadno vytvářela nová hodnota, jinak řečeno společenské bohatství. Věděli to antičtí myslitelé (např. Xenofon),³ věděli to fyziokraté (např. Quesney), připomíná to kritik fyziokratů Adam Smith,⁴ a téměř shodnými slovy i Smithův kritik Karel Marx.⁵ Ale nejen zásluhou A. Smithe, nýbrž zejména teoretickým výkonem K. Marxe, který se pokusil

- 1) Proto v principu souhlasím s Jamesem Lovelockem: „Humanistický koncept trvale udržitelného rozvoje a křesťanský koncept správcovství jsou chybné, protože přilíší sebevědomé, i když podvědomé.“ Lovelock, J. *Gaia vrací úder*. Praha: Academia 2006, s. 161.
- 2) „Bez pomoci některých řemeslníků nelze půdu obdělávat, leda s velkými obtížemi a stálým přerušováním. Kováři, tesaři, koláři, pluhaři, zedníci a kameníci, koželuhové, ševci a krejčí jsou lidé, jejichž služeb rolník často potřebuje.“ Smith, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: SNPL 1958, s. 365.
- 3) Xenofon. *O prosperující domácnosti*. Bratislava: Kalligram 2007.
- 4) Smith, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: SNP 1958, s. 31-32.
- 5) Marx sice Pettiiho tezi připomíná, a je si také vědom její platnosti, ale teoretickou pozornost věnuje hlavně důkazu vykořisťování dělníkovy práce. „Člověk může při své výrobě působit jen jako příroda sama, tj. může měnit jen formy látek. A nejen to. Při této práci přetváření se ustavičně opírá o součinnost přírodních sil. Práce tedy není jediným pramenem užitečných hodnot, které vyrábí, tj. hmotného bohatství. Práce je otcem bohatství, jak praví William Petty, a země jeho matkou.“ Marx, K. *Kapitál*. Díl I. Praha: SNPL, s. 60.

vysvětlit vykořisťování dělníků, v ekonomických vědách zvítězilo přesvědčení, že *hlavním zdrojem bohatství je lidská práce*. Antropocentrický důraz na člověka (pokus odhalit vykořisťování dělnické práce) jako jediné přírodní síly ze spektra mnoha dalších sil účastnicích se výrobního procesu bohužel zakryl kardinální problém, na který řadu let upozorňují: pustošení legislativně nechráněné přírody dnešní protipřírodní ekonomikou a kulturou.⁶

Práce a příroda

„Práce je otcem a příroda matkou všeho bohatství.“ Tuto slavnou, ale dnes už téměř zapomenutou tezi napsal v 17. století anglický ekonom William Petty,⁷ který také patrně první odhalil, že cenu výrobku určuje množství člověkem vynaložené práce. Myšlenka, že cena zboží je závislá na množství v něm obsažené práce, se dnes jeví jako poplatná počátku buržoazní epochy, v níž se ještě hojně vyrábělo z přírodních látek a v níž podíl živé lidské práce na výrobku byl rozhodující. *Teze o strukturální jednotě práce a přírody*, později rozvíjená zejména francouzskými fyziokraty,⁸ je ovšem výrazně nadčasová. V mé interpretaci říká, schematicky vyjádřeno, že společenské bohatství vytváří kulturou orientovaná aktivita přírody, a to buď přírody uvnitř, nebo vně člověka. Sděluje nám, i když to mnozí z nás nechtějí slyšet, že *naše bohatství pochází jen a jen z přírody*. Patrně také proto je dnes tato myšlenka opuštěna. Vlivem rozšíření karteziánského myšlení došlo v Evropě nejen k obecnému nezájmu o přírodu (bezduchou hmotu, pouhou rozprostraněnost), ale i ke ztrátě schopnosti správně chápat její hodnotu a přirozenou produktivitu.⁹ Ve fázi dnešní technické spotřební kultury však bohužel dochází i ke ztrátě schopnosti správně chápat lidskou práci.¹⁰

Co je práce?

V prvním přiblížení lze práci pojímat jako způsob, jímž biologický druh člověk – prvek přírodního systému, ale i jediný tvůrce kultury – vnucuje svou vůli okolní přírodě, tj. původně přírodním strukturám a procesům. Pracovní proces probíhá přibližně tak, že člověk svou vůlí ovládne nejprve sám sebe, tj. své vlastní bytostné síly. Ovládne tedy přírodní síly uvnitř svého organismu,

6) Šmajš, J. *Ekonomika a příroda*. In: Ekonomický časopis 58, Bratislava 2010/2, s. 126-143.

7) Petty, W. *A Treatise of Taxes and Contributions* (1662).

8) Srovnej kapitolu o fyziokratech Holman, R. a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck 1999.

9) Fyziokratickou myšlenku, že bohatství pochází z lidské práce na půdě, dnešní ekonomové ke škodě své vědy odmítají. „Vážným omylem fyziokratů bylo, že nahlíželi na zemědělské renty jako na plod jakési hodnototvorné, produktivní *síly přírody*.“ Holman, R. a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*, s. 36.

10) Například reprezentativní publikace *Moderní sociální teorie* samostatné pojednání o lidské práci neobsahuje. Pojem práce je tu okrajově zmiňován jen v souvislosti s názory K. Marxe a feministickou sociální teorií. Srovnej Harrington, A. a kol. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006.

a to nejen síly mentální, nýbrž i síly fyzické, a teprve s jejich pomocí přinutí okolní fyzické struktury a aktivity přijmout požadovanou formu či směr působení, tj. lidský kulturní záměr, novou informaci.

Protože však pro celý vesmír platí zákony zachování látky a energie, může nová kulturní uspořádanost, tj. materiální kultura včetně techniky, vznikat jen rekonstrukcí – pro přírodní struktury ničivou přestavbou jejich evolučně vytvořené uspořádanosti. *Materiální kultura tedy vzniká destrukcí a novým uspořádáním již jednou (nebo vícekrát) přirozeně uspořádaných struktur Země.* Ale pokud hospodářská činnost uspokojovala hlavně základní biologické potřeby lidí (výživu, ošacení a přístřeší), nebyl její transformující vliv na přírodu, který přírodu poškozuje, příliš patrný. Kultura se proto jevila jen jako pokračování vývoje přírody, jako její doplnění či kultivace.

Proto teprve dnešní *abiotická orientace hospodářské aktivity vnáší jasno do konfliktního vztahu kultury a přírody.*¹¹ Ukazuje na neudržitelnost argumentu, že lidská práce přirozené struktury a vztahy na hmotné bohatství pouze upravuje, že jim, ekonomickou mluvou řečeno, přidává hodnotu. Práce pryč z přírody, která podle konvenčního myšlení sama o sobě žádnou vlastní hodnotu nemá (výjimkou vždy byly přírodní síly uvnitř člověka, tj. hodnota pracovní síly), bohatství vytváří. Z původní přirozené uspořádanosti tedy práce formuje užitečné věci pro člověka. Ale pozor. *Protože práce, podobně jako lidská obživa procházející žaludkem, násilím rozbíjí strukturu přírodních látek, je jejich spotřebou, je stravováním a ničéním přírodních struktur.* Dočasně hmotné bohatství sice práce vytváří, ale příroda (i člověk) může nadměrnou ekonomickou aktivitou chudnout.¹²

Pracovního procesu se aktivně účastní také člověkem vytvářená technika, a to nejen obecně známá *technika abiotická* – nástroj, stroj, automat –, *ale také přehlížená, starší a fundamentálnější technika biotická:* člověkem ovládané či usměrňované vnější živé přírodní procesy a organismy. Přitom již práce holýma rukama či s nástrojem, vedená lidským věděním a vůlí, je vlastně technickou činností. Na přírodní struktury může působit jako každá jiná automatizovaná technika. Technika¹³ je totiž aktivním kulturním systémem (fungující

11) Již Hannah Arendtová v padesátých letech minulého století s odvoláním na Johna Locke a velmi působivě upozornila na tempo, jímž se moderní společnost rozvíjí směrem k „waste economy“, k hospodářství spočívajícímu na plýtvání, které s každým předmětem zachází jako se zmetkovým zbožím a které spotřebovává a zahazuje věci bezmála stejně rychle, jako se ve světě objevují, protože jinak by celý komplikovaný proces skončil náhlou katastrofou“. Arendtová, H. *Vita activa neboli o činném životě.* Praha: Oikúmené 2007 s. 171.

12) Podobný názor na ontickou roli práce uvádí rovněž H. Arendtová. „Práce stejně jako spotřeba jsou primárně stravujícími procesy, při nichž nedochází k proměňování, ale k zničení matérie, a podoba, již práce propůjčuje svému „materiálu“, je jen přípravou k nastávajícímu zničení.“ Arendtová, H. Tamtéž, s. 128.

13) Evolučně ontologickou interpretaci techniky včetně rozlišení dvou linií technického vývoje obsahuje práce. (Šmajš, J.: *Filozofie – obrat k Zemi.* Praha: Academia 2008, s. 307-408)

fyzickou procedurou), pro vnucování lidské vůle okolnímu prostředí. Ale technika, jak to dobře vidíme na její abiotické vývojové linii, není jen postupem či procedurou, která zvyšuje produktivní sílu práce. Jako umělý systém může také živou lidskou práci nahrazovat, a může být dokonce jejím úplným *odstraněním ve smyslu účasti člověka v pracovním procesu*.

Problém skryté součinnosti lidské práce a přírodní aktivity při vytváření společenského bohatství lze dobře ukázat na vývoji abiotické technologie.

Instrumentalizace

V historicky první formě práce – ve fázi instrumentalizace – člověk sám nebo jen s pomocí jednoduchého nástroje působí proti okolní přírodě jako živý, tj. přírodou vytvořený a přírodou energeticky sycený *automatizovaný systém*. Přestože pracuje s nástrojem, jedná jako přírodní, ale kulturou orientovaný a doplněný *antropo-technický systém*. Živý člověk, jemuž v instrumentálním pracovním cyklu náleží *energetická, funkční i kontrolní převaha nad nástrojem*, tu násilně vstupuje do látkově energetických toků okolních živých systémů, např. v zemědělství, nebo přímo do látkové transformace přírodních předmětů v umělém produktivním procesu – v řemesle. Z přírody jakoby vybírá vhodné polotovary, tj. její abiotické i biotické produkty a vnucuje jim nové formy. Ale nemění tím jen přírodní formy a původní přirozené prostředí. Vytváří odlišně uspořádané kulturní bytí, které spolu s prací modifikuje jeho vlastní schopnosti, biologicky danou lidskou přirozenost.¹⁴

Tím, že nástroj ruční práce není ani přírodní proces, ani technický systém, nýbrž upravený přírodní předmět, příroda v něm obsažená působí při práci omezeně a relativně pasivně, takže stupeň využití vůči člověku vnější přírodní aktivity je při abiotické instrumentální práci nepatrný. Lapidárně řečeno, člověk tu proti přírodě obrací hlavně sám sebe. Závisí proto na chytrosti, zkušenosti, síle, rychlosti a obratnosti výrobce, který jako *svěrázný biologický automat* v každém okamžiku nese, vede a usměrňuje nástroj proti přírodní látce. Ale co je podstatné? Už na úrovni zdravého rozumu lze lidskou vůli obracet živé přírodní procesy v zemědělství i jednoduché přírodní předměty v řemesle proti ostatní přírodě.

Mechanizace

Technologický převrat, společenskou účinností srovnatelný s biotickou neolitickou revolucí, která ovšem úživnost přirozených ekosystémů asi tisíckrát znásobila, přináší abiotická *revoluce průmyslová*. V podobě mechanicky propojených továrních strojů poprvé vzniká předmětná *abiotická kostra nadosobního výrobního procesu*, i když ještě nikoli plně automatizovaný abiotic-

14) Xenofon prostřednictvím fiktivního dialogu se Sokratem vysoce oceňuje kultivační účinek zemědělské práce pro člověka. „Myslím si, Sokrate, že jsi mě skutečně už dostatečně přesvědčil o tom, že zemědělství je zdrojem nejkrásnějšího, nejlepšího a nejpříjemnějšího života.“ (Xenofon 2007, s. 97)

ký proces. V této době lze totiž vytvořit pouze funkčně neúplný strojový mechanismus, který už sice umožňuje částečně využívat vědou a technikou ovládnuté síly přírody, ale pouze tak, že stroje, v nichž se zpředmětnila věda, vyžadují lidskou obsluhu. Toto zvláštní *technologické vřazení aktivity abiotické přírody* do převážně „živého“ produktivního procesu zemědělství, řemesla či manufaktury,¹⁵ které částečně nahrazuje živou lidskou práci, ovšem majitele továren či velkostatků, nepočítáme-li náklady na výrobu, údržbu a provoz strojů, nic nestojí. Ekonomická teorie v souladu s praxí totiž přirozeným strukturám, vlastnostem a aktivitám (např. schopnosti hoření, rozpínavosti páry, gravitaci, setrvačnosti, pevnosti materiálu, vypařování vody či cirkulaci atmosféry), tj. prvkům přírodního kapitálu, nepřisuzuje ekonomickou hodnotu (cenu).¹⁶

Mechanizace, která započala průmyslovou revolucí, nebyla sice s to zlikvidovat řemeslo, ale způsobila hluboké změny ve společnosti, v ekonomice i v povaze lidské práce. Protože stroje nejsou výrobními automaty, nemohou pracovat bez člověka a lidská práce jako živý ferment musí v továrně oživit práci mrtvou, zpředmětnou ve strojích. Přibližně proto platí, kolik strojů, tolik dělníků. Zvýšení produkce a produktivní síly práce se tu ovšem dosahuje tak, že stroje lidskou práci nejen nahrazují a násobí, ale také – protože jí i nadále ve formě obsluhy potřebují – často zbavují jejího někdejšího intelektuálního, emocionálního a estetického obsahu. Zejména v tzv. odvětvích zpracovatelského průmyslu spolu s řemeslnou dovedností lidí odstraňují potřebu celoživotního učení, řemeslného fortele a osobního prožívání práce. V klasické továrně před zavedením automatizace musel totiž člověk velmi často vykonávat operace srovnatelné s operacemi strojů. A často přitom platilo to, co je dnes u spotřební techniky téměř samozřejmé: *čím dokonalejší stroj, tím jednodušší obsluha*. Přírodní věda zpředmětněná ve strojích tak vedle ulehčení práce člověka prohloubila jeho celkovou technologickou nezalost a manufakturní formu útlaku – *útlak technologický*. Nežádalo se už vědění, tvůrčí schopnosti či umělecký cit, nýbrž – obrazně řečeno – *spolehlivé, se strojem srovnatelné fungování*.¹⁷

15) Nabízí se tu srovnání s analogickým technologickým vykořisťováním zvířat v zemědělství, při zavodňování půdy, těžbě surovin a v dopravě, které je posuzováno jako méně nemorální než přímé vykořisťování člověka (otroka, poddaného, dělníka).

16) Z dlouhodobého hlediska jde ovšem o neobhájitelný předpoklad. „Kapitalismus tak, jak se nyní praktikuje, je finančně ziskovou, avšak neudržitelnou úchylnkou lidského vývoje. To, čemu by se mohlo říkat 'průmyslový kapitalismus', není zcela ve shodě s jeho vlastními účetními zásadami. Likviduje totiž svůj kapitál a nazývá to příjmem.“ (Hawken, P. a kol. Přírodní kapitalismus, Praha: Mladá fronta 2003, s. 23)

17) Takové provozy dodnes existují, a to nejen v Číně a jihovýchodní Asii, ale také v evropských automobilkách (u nás např. při montáži automobilů v Kolíně či v závodě Škoda Mladá Boleslav).

Automatizace

Teprve vědeckotechnické osvojení elektromagnetických jevů, molekulárních a atomárních procesů, které lze snadněji využít pro miniaturizaci, řízení a zvýšení účinnosti techniky, může omezit lidskou účast v abiotickém výrobním procesu. Poprvé vznikají podmínky pro široké využití přírodní aktivity produktivním způsobem, tj. pro umělé technické oživení původně neživých přírodních sil. Některé výrobní procesy (např. automat na výrobu lahví) získávají ráz samočinných technologických cyklů, v nichž jsou zaplněny všechny bývalé technologické mezery, a v nichž proto *není místo pro přímou účast člověka*.

Vytvoření plně technických automatů nepřináší však pouze zvýšení produktivní síly práce, úbytek lidské dřiny a ztrátu pracovních příležitostí, jak se dnes všeobecně uznává. Vliv automatizace a nových technologií na člověka, ekonomiku, kulturu i přírodu je *širší, hlubší a strukturovanější*. Tradiční *biotické zatížení* Země kulturou se mění na *zatížení převážně abiotické*, vyvolané novým obsahem výroby i konečné osobní spotřeby lidí. Protože dnešní ekonomika není dostatečně podřízena kultuře, prosazuje se její tendence vytvářet zisk i za cenu biologicky málo užitečných produktů. *Vzniká společnost abiotické nadbytečnosti*, která nejen vysoce rozvinutou výrobou, ale hlavně v principu nenasytitelnou osobní spotřebou poškozují přírodu. Přestože se předmětem spotřeby poprvé stávají *materiálově a energeticky náročné formy techniky* – např. osobní automobily, technika bytová a kutilská – v průmyslu nemusí být zaměstnáno mnoho lidí. *Na jedné straně* je to důkaz, že výroba přestala být pro část lidstva hlavním ekonomickým problémem. *Na druhé straně* je to odhalení nepříjemné pravdy o predátorské povaze kultury, o lidském druhovém sobectví.

V predátorské kultuře je totiž automatizovaný produktivní proces podobně úzkým a hodnotově deformovaným výsledkem aplikace speciálního vědění, jakým je ekonomický zájem podnikatelských subjektů. Současná automatizace je proto nejen nejvyšší úrovní rozvoje techniky, ale i *historickou parodií na kdysi kultivující a přírodu šetřící lidskou práci s nástrojem*.

Bohatství bez fyzické práce?

Proces abiotické automatizace výroby spolehlivě potvrzuje, že příroda je aktivita a že *společenské bohatství může vznikat i bez živé lidské práce*. Po stisknutí příslušného tlačítka se vytváří téměř samovolně, tj. umělým, předem nastaveným chodem vědou sestaveného, usměrněného a kontrolovaného technického systému. A dobrým modelem je např. atomová elektrárna: technicky oživený automatizovaný systém může totiž nejen nahrazovat průměrné energetické a motorické funkce člověka ve výrobě; může zákony nechráněné přírodní procesy, které živá lidská práce přímo oživit neumí, obelstvit a vykořisťovat nepřimo.

V čem ale spočívá zákeřnost problému? Zjednodušeně řečeno spočívá v tom, že průmysl není biotickým produktivním procesem vnitřně sladěným se Zemí a její biosférou a že potřeba průmyslového zboží včetně abiotické spotřební techniky nemá naléhavost srovnatelnou s potravinami, jež jsou nezbytné pro reprodukci lidského života. Proto se zdá, že Qesnayova „dalekozrakost“ souvisela s tím, že jako lékař intuitivně rozpoznal vázanost produktivní schopnosti zemědělství na skrytou funkční jednotou člověka a přírody. Právě tak můžeme předpokládat, že při hodnocení řemesel a obchodu jako neproduktivních odvětví vycházel z toho, že ničím nenahraditelné potraviny pro ně může produkovat pouze zemědělství a že jakékoli zboží lze v případě nouze za životně nezbytné potraviny směnít.¹⁸

Teprve dnes odhalujeme, že pokud se výsledky hospodářské abiotické aktivity (např. spotřební technika) aktivně obracejí proti ostatním přírodním strukturám, mohou sice uspokojovat některé lidské nebiologické potřeby, ale pouze tak, že třikrát poškozují Zemi: 1. Svými výrobními nároky; 2. svým nepřirodním abiotickým působením; 3. svým komplikovaným návratem mezi přirozené struktury po skončení své kulturní životnosti. *Tím vším narušují evolučně vzniklou přírodu.* Hmotné bohatství tímto způsobem proto dlouhodobě vznikat nemůže.

Trvalo několik století, než jsme pochopili, že přírodu lze trvale obelstávat jen částečně a jen podle jejích vlastních pravidel. Bohatství rostoucí z dnešního duchovního základu kultury (predátorského paradigmatu) se po dosažení jistého rozsahu umělé kulturní uspořádanosti příliš rychle znehodnocuje. Ba co víc, jeho formy ohrožují Zemi i člověka. Jakoby to, co okolní příroda sama aktivně nevytváří a nepodporuje, tj. to, pro co člověka evolučně nevybavila, nebylo vhodné ani pro kulturu. Protože aktivně protipřírodní těla spotřební techniky nejsou kompatibilní s přirozenými systémy, nezahrnují procesy své vnitřní přirozené obnovy a rozkladné přírodní procesy, a to často nezávisle na tom, zda fungují či odpočívají. Je spojitě přeměňují v odpad. Hromadění odpadů je však naštěstí více nebezpečné pro jejich producenta (kulturu a člověka) než pro Zemi.

Skrytost privatizace a pustošení Země

Již jednoduchá lidská práce s nástrojem či s holýma rukama obracela komplexní přirozené bytostné síly člověka proti aktivní a přirozeně uspořádané přírodě. V tomto smyslu byla lidská práce zdánlivě podobně „protipřírodní“, jako je životní aktivita některých jiných biologických druhů s instinktivní regulací chování (např. býložravců nebo predátorů). Ale tato vnější podobnost je zavádějící. Životní aktivita velkých člověku podobných živočichů je řízena

18) Je zajímavé sledovat, jaké rozpaky u dnešních ekonomů hodnocení fyziokratismu vyvolává. „Vážným omylem fyziokratů bylo, že nahlíželi na zemědělské renty jako na plod jakési hodnototvorné produktivní síly přírody. Nepochopili to, co později pochopili angličtí klasikové – že renty jsou důsledkem omezené nabídky půdy.“ (Holman 1999, s. 36)

jejich genomy (vytvořenými přírodou) a korigována přirozenými ekosystémy (tedy znovu přírodou). Lidská aktivita, která je součástí útočně adaptivní strategie kulturního systému a která tuto původní biologickou podmíněnost lidského chování částečně opouští, bezprostředně podléhá hlavně regulativům příslušné regionální kultury. Proto je kulturní protipřírodní složka lidské aktivity (predátorské duchovní paradigma) přítomná už v lovectví, v pozdějším neolitickém zemědělství i v používání strojů a dnešních výrobních automatů.

Pomineme-li fakt, že už paleolitické lovectví a jednoduchá instrumentální technologie způsobovaly pomalé nevratné změny v přirozených ekosystémech, tj. změny, které nebyly přímo viditelné, pak se dnes ocitáme v poněkud odlišné situaci. I když jsou dnešní negativní změny přírodního prostředí nerosovatelně rychlejší, a proto pouhým okem viditelné, zakrývají je dva jevy. 1. Protipřírodnost struktury i funkce továrních strojů a automatů je pro veřejnost málo zřetelná proto, že v tomto sekundárním společenském sektoru dnes pracuje jen malá část práce schopné populace. 2. Protipřírodnost funkcí spotřební techniky je zatím zakryta její dobově podmíněnou užžitnou hodnotou, její vysokou sofistikovaností i dosud největším všeobecným blahobytem lidí. V této souvislosti je však třeba ještě dodat, že *stejným predátorským duchovním paradigmamem*, nereflektovaným ani vědou, ani filozofií, je dnes orientována nejen ekonomika, ale i ta část přírodních věd, které se spontánně zpředměťují v technice. Přitom, odhlédneme-li záměrně od zemědělství a moderních biotechnologií, také dnešní ekonomika využívá jen dvou výše uvedených forem účelově orientovaných přírodních sil, které vytvářejí společenské bohatství: *přírodní síly člověka* (žijou lidskou prací) a *technicky ovládnuté neživé přírodní síly*.

Pokud jde o první zdroj společenského bohatství, o živou lidskou práci, vidíme, že dnešní mobilní kapitál vykořisťuje nejen levnou pracovní sílu v technicky méně rozvinutých zemích, ale i dobře placenou, intelektuálně náročnou a stresující práci v zemích bohatých.¹⁹ Pokud jde o druhý zdroj bohatství, o technicky ovládnuté neživé přírodní síly, pak se toto bohatství ve stále větší míře získává legalizovaným a všeobecně schvalovaným technologickým rabováním přírody. Vzhledem k dočasně vyšší úrovni právní ochrany člověka než analogické úrovni právní ochrany přírody jako celku se toto bohatství získává rafinovaným informačním obelstěním (tj. jen zdánlivě hodnotově neutrálním nastavením) aktivity živé i neživé přírody. Získává se za cenu zničení a poškození vzácných přírodních systémů, procesů a struktur výrobou i spotřebou. A přestože se všechno hromadně vyráběné zboží, včetně látkové a energeticky náročné spotřební techniky (např. luxusních osobních automobilů a složité in-

19) Na vysoké pracovní tempo v prostředí amerických firem, které u vedoucích pracovníků produkuje stres, nespavost a kardiovaskulární choroby, upozorňuje v souvislosti s analýzou nové morálky G. Lipovetski. „Devadesát procent amerických firem rozběhlo protistresové programy. Kdysi byla represivní morálka zdrojem hysterie, dnes zase morálka autonomie a seberealizace plodí úzkost, přepracovanost a depresi.“ (Lipovetski, G. Soumrak povinnosti. Praha: Prostor 1999, s. 305-306)

formační techniky), nakonec přemění v odpad, který přírodě znovu vážně ublíží, způsob života, výchova i vzdělání nás vedou k tomu, abychom k negativnímu vlivu ekonomiky a abiotické osobní spotřeby na planetu a život zůstávali lhostejní.

Přestože dnes mnozí z nás vědí, že příroda je cyklická, kooperující a soběstačná, zatímco na přírodě závislé abiotické produktivní systémy jsou lineární a aktivně protipřírodní, bez protestů přihlížíme tomu, jak lidstvo dnešní abiotickou technologií Zemi pustoší, jak ji privatizuje a jak bez náhrady (kterou zatím neznáme) ubývá jedinečné přírodní bytí.

Zdánlivá neutralita práce duševní

I když to společenským vědám uniká, dvě základní formy produktivního využívání přírody, tj. živá lidská práce a práce neživých přírodních sil ovládnutých dnešní vědou, úzce *souvisejí se dvěma hlavními způsoby vykořisťování bytostných sil uvnitř člověka*. V jakém smyslu? Vykořisťuje-li ekonomika převážně fyzickou produktivní aktivitu člověka či aktivitu jiných velkých živočichů (např. tažnou sílu zvířat), může to být nemorální či nespravedlivé, ale stále ještě *vykořisťuje obnovitelné přírodní „zdroje“ – koneckonců vůči Zemi vnější sluneční záření*.²⁰ Také zemědělská výroba obilí, masa, mléka, vajec, ovoce atp. patří do oblastí využívání obnovitelných přírodních zdrojů. Vykořisťuje-li však ekonomika převážně lidskou intelektuální aktivitu (tvůrčí i mechanickou), a teprve jejím prostřednictvím technicky ovládnuté přírodní procesy ve výrobě i spotřebě, *vykořisťuje Zemi, její neživé síly, její tvořivou subjektivitu, za jejíž poškození a amortizaci nikomu neplatí*. A toto nevratné ničení Země, její pustošení pro všechny živé systémy i další generace lidí, které se dnes odehrává bez přímé účasti veřejnosti ve výrobě (a proto i bez její kontroly), tj. s přispěním vysoce ceněné práce intelektuální, způsobuje vážné světonázorové zmateční. A možná, že i to dnes umožňuje politice bez odporu veřejnosti pokračovat v nevyhlášené válce s přírodou, v níž se zbraněmi jejího hromadného ničení *nenápadně staly nejen velké těžbařské firmy a tepelné elektrárny, ale i dnešní osobní automobily*. Ale pozor, bojujeme se systémem, který je starší, širší a mocnější a který ustupuje jen proto, aby nás nakonec porazil.

Teprve globální expanze civilizace třetí vlny (Toffler) přináší nezvratný *důkaz, že nynější protipřírodní kultura může přírodu pustošit i zdánlivě důležitou a obecně užitečnou prací duševní*. A to je *přímé zpochybnění jakékoli oprávněnosti predátorského duchovního základu kultury*: je to však i výzva filozofii a vědám o kultuře, aby tento neudržitelný hodnotový základ kultury, její skryté kořistnické paradigmy, odhalily, kritizovaly a napomohly změnit. Pro nás ekonomy je to připomenutí, abychom pozorně studovali své klasiky, protože jejich závažná díla, na rozdíl od našich dnešních situačních studií v karentovaných časopisech, téměř morálně nestárnou.

20) Vyplyvá z astrofyzikálních poznatků, že v případě atomové elektrárny podnikání „vykořisťuje“ energii ukrytou v látce již v období zániku hvězd první generace.